

Született 1951-ben Budapesten. 1971 és 76 között filozófiát és történelmet tanult az ELTE BTK-n, 1994 és 98 között pedig teológiát a PPKE teológiai karának levelező tagozatán. 1978 óta az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa: fő kutatási területei a modern katolikus filozófia- és teológiatörténet, az általános vallástudományok és a bibliai kutatások története. Dér Katalin szerzőtársával most megjelent kötete: *Bibliáismeret*. (Bp. 1999).

Írása elhangzott az MTA Filozófiai Intézetében rendezett konferencián, 1999. jan. 21-én. A pápai enciklika szövegét Dér Katalin interneten hozzáférhető fordításában (<http://www.philinst.hu/events/fidratio>) idézi.

Az enciklika előzményei

Hit és ész, teológia és bölcelet összhangjának állítása sok évszázada hittani norma a katolikus egyházban. Így tanították az elődök már a klasszikus skolasztikában, majd pedig erről a témáról dogmatikai érvennyel mondott véleményt az I. Vatikáni zsinat *Dei filius* konstitúciója. Körlevélben ugyanezt a kérdést átfogóan XIII. Leó tárgyalta *Aeterni patris* kezdetű enciklikájában (1879), amelyet azóta is a modern katolikus bölcelet „alapító iratának” tekinthetünk, és amelyre az 1998 októberében nyilvánosságra hozott *Fides et ratio* is mint előzményére hivatkozik. A pusztán hit és a magára hagyott értelem ellenében már Leó pápa „egymásrautaltságról” és „egyetértésről” beszélt, és annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a Tanítóhivatal már-már kötelességet mulasztana, ha nem mondana véleményt arról, hogy a fides és a ratio, az elkötelező hit és a belátó értelem miképpen tartozik egyaránt a keresztény üzenet lényegéhez. „Hiszek, hogy érthessek, érteni akarok, hogy hihessek” — ez a skolasztikából örökölt kettős szófordulat mindennél határozottabban fejezi ki azt a katolikus meggyőződést, amely szerint a valóság megismerésének és megértésének, el- és befogadásának e két formája, módja soha el nem szakíthatóan függ össze egymással. Mind ezt azzal egészítette ki Leó pápa, hogy Aquinói Szent Tamás gondolkodását ajánlotta a katolikus bölcselők figyelmébe, lévén ez a rendszer példás megvalósítása hit és ész összhangjának.

A *Fides et ratio* enciklika ennek az üzenetnek az újrafogalmazására, de korántsem a neotomista gondolatokhoz való egyszerű visszatérésre tesz kísérletet.

Szellemi forrásai és gondolati folytonossága tekintetében a *Fides et ratio* kétféle módon is szemlélhető. Egyrészt tudatos, vállalt folytatása annak, amit XIII. Leó az *Aeterni patris*-ban már a világ elé tárt, amikor hit és tudás egymást természetesen kiegészítő harmóniájáról beszélt. Teológia és bölcelet viszonyával az elmúlt másfél évszázad során közel negyven dokumentum, pápai irat, zsinati döntés, tanítóhivatali megnyilatkozás foglalkozott. Így 1835, a korabeli liberális racionalizmust, *F. de Lamennais* gondolkodását elmarasztaló *Mirari vos* körlevél megjelenése óta Róma sorozatosan emelte fel a szavát az olyan „tudomány”, az olyan „bölcelet” ellenében, amely — a liberalizmus, a pozitivismus vagy éppen a szocialista eszmék nevében — az értelem mindenhatóságának eszméjét követve száműzni próbálta a hitet mindennapjainkból és gondolkodásunkból. Másfelől viszont figyelmeztetett annak veszedelmére is, amikor valaki az önmagáért való csupasz hit nevében támadja az emberi tudás valódi értékeit. Ebben a folyamatban a *Fides et ratio* nem egyszerűen az *Aeterni patris* és vele a katolikus neosko-

¹A *Dei filius* értelmezése során már felmerült, hogy az „elvezet” vagy az „elvezethet” fordulattal adhatjuk pontosabban vissza azt, amit a hittétel tanítani akar. Igen jellemző, hogy a *Fides et ratio* latin szövege, amikor erre a formulára hivatkozik, maga is a kategórikus „elvezet” kitétel mellett dönt, a modern nyelvi változatok (angol, francia, német, olasz) viszont ugyanezt a tartalmat az „elvezethet” kifejezéssel adják vissza.

Az enciklika alapfogalmi

lasztika egykori hagyományának folytatója, hanem örököse a *Mirari vos*, a *Quanta cura*, a *Dei filius*, a *Lamentabili*, a *Humani generis* vagy a *Gaudium et spes* szellemének is. A lehetséges szellemi források sorában meghatározó szerep illeti meg az I. Vatikáni zsinat már említett *Dei filius* konstitúcióját. Ennek a természetes istenismeretről szóló definíciója ugyanis — *Isten léte a természetes ész világánál bizonyosan felismerhető* — véglegesen eldöntötte, hogy a katolikus hit nem állhat meg szilárd bölcséleti alapok nélkül, és hogy a hit és az ész viszonyának kérdésében képviselt véleménye a katolikus tanítás soha el nem évülő alapjaihoz tartozik. Ha értelmezni akarjuk az ekkor megfogalmazott dogmát, talán úgy kellene fogalmaznunk: a hitre alapozott ész és az ésszerű hit önmagában, a kinyilatkoztatás és a minket, embereket felfedezésére, elfogadására és használatára ráhangoló kegyelem nélkül is elvezet, elvezethet Istenhez.¹ Ez a hittani állásfoglalás már az *Aeterni patris* neotomizmusa számára is kiindulópontnak bizonyult, most pedig II. János Pál is alapvetőnek tekinti az utóbbi évtizedekben némiképpen feledésbe merült dokumentum tanítását, miközben annak a neoskolasztika felé mutató ösztönzéseit a szabadabb tájékozódás irányába fordítja.

Van azonban a körlevélnek más szellemi elődje is. II. János Pál pápa már a társadalmi kérdéseket tárgyaló első körlevele, a *Laborem excersens* óta keresi a keresztény üzenetnek azokat az elemeit, amelyek kiutat kínálnak a modern világunkat elárasztó bajok világából, antropológiai és perszonális látásmódjának megfogalmazására pedig már első körlevelében, a *Redemptor hominis*-ban módot talált. A társadalomteológia problémáit tárgyaló *Sollicitudo rei socialis* lapjain a pápai diagnózis a bűn társadalmi, de mára világformáló erővé lett struktúráiban ismerte fel azokat az okokat, amelyek miatt világunk nem az öröm, a békesség és a szakadatlan gazdagodás útján halad. Erre a felismerésre épült a *Centesimus annus* víziója a „szereket civilizációjáról”, a *Humanae vitae* és a *Veritatis splendor* kezdetű körlevelek pedig azokat a morális megroppanásokat elemezték, amelyek a mai ember világát erkölcsi értelemben teszik már-már lakhatatlanná. Ebből a helyzetből csak a kultúra, az ember világának „újraevangelizálása”, a kereszténység teljes értelmének radikális vállalása jelenthet kiutat. Ennek a gondolatsornak mintegy természetes záróköve a *Fides et ratio*, hiszen ebben hit és ész természetes harmóniája gondolata szembesül avval az intellektuális világgal, amelyben e két szellemi út elválnak, s ezért az emberi öneszmélés utat téveszt. A körlevél nem csupán a mai teológia és filozófia kritikája, korunk intellektuális válságának vagy depressziójának diagnózisa, de hit és ész viszonyának és a közös célra, az igazságra való ráirányítottságának elemzése, újraértelmezése is.

Szólnunk kell valamit a körlevél két alapfogalmáról is. A „*fides*” a Szentatya szóhasználatában az emberi személy szabad, egzisztenciális döntése, az igazi „*credo*” a Végző Valóság, az Igazság, Isten mellett. Fogalmi párja, a „*ratio*” a szövegben az analitikusan

belátni, megérteni, megragadni képes emberi észrt jelenti; az *intellectus* a szintetikus befogadó és a gondolat világában „működő” értelem, a *mens* pedig a mindezek hordozójául szolgáló *elme* jelentését hordozza.

Fides és ratio, hit és ész működésének közös célja az igazság megismerése, közös tárgya tehát maga az *igazság* (*veritas*). A Szentatya ezen a számára alapvető fontosságú fogalmon, következetesen a „*Teremtő adta rendeltetésének megfelelő*”-t (teológiai jelentésszint) vagy a „*létrendi jelentésének megfelelő*”-t — „*a dolog az ami, aminek lennie kell*” — (filozófiai jelentésszint) ért, vagyis fejtegetését a teljes klasszikus bölcséleti hagyományra és különösen a skolasztikus szintézisre alapozza. Ez gyökeresen más, mint mai, köznapigazságszolgálatunk, vagy a verifikálhatóság elvének alávetett logícista, az érzéki bizonyosságnak alárendelt scientista igazságszolgálat. Hit és ész közös célja tehát nem más, mint az igazság megragadása. Ezt az igazságot azonban nem olyan modern teóriák szerint ítéljük meg, mint a korrespondencia-elmélet („megfelel a tényeknek”) vagy a koherencia-elmélet („egybecseng az emberek által általában igaznak tartott elméletekkel”), sőt, értékeléséhez a megtapasztalhatóság vagy a használhatóság ténye sem elegendő. Ez az értelmezés a keresztény hagyomány egészén alapuló *ontológiai igazságszolgálatot* feltételez, amelyben Igazság és Létezés korrelatív, egyenértékű kategóriák. Ez aligha népszerű korunk gondolkodásában, amely e fogalom „lebegtetésével”, relativizálásával kísérletezik. A Szentatya *veritas*-fogalma valóban a teljes keresztény hagyományt és a klasszikus bölcséleti örökséget szembeesítí korunk gondolkodói relativizmusával, amelyet nagyon egyszerűen marasztal el az igazságvesztés és — ami ezzel egyet jelent —, a „létfelejtés” vétkében.

Az enciklika címettjei

Némileg meglepő a körlevél címezése. XXIII. János és a II. Vatikáni zsinat óta megszoktuk, hogy az enciklikák a világegyház egészéhez vagy egyenesen „minden jóakarátú emberhez” szólnak. Most viszont azt olvassuk a bevezetőben, hogy ez a dokumentum az anyaszentegyház püspökeit szólítja meg: formailag őket kívánja figyelmeztetni a hit és az ész dolgában időszerű tanító és hitvalló teendőikre. Való igaz, hogy hit és ész viszonyának értelmezése a tanító egyház számára alapvető jelentőségű, a püspöki kolégiumra különösen is tartozó kérdéseket érint, ám egy ilyen megszólítás sok olvasójában keltheti a kirekesztettség vagy az illetéktelenség érzését. Tény ugyanakkor az is, hogy már az első rész szövegéből kiderül: ez a kicsit „kuriális” szelleműre sikeredett címezés nem fedi pontosan a Szentatya szándékát: a körlevél szövege valójában a teológusokat, a filozófusokat, „minden észhasználó olvasót” együttgondolkodásra invitál.

II. János Pál gondolatmenetének kiindulópontja, hogy az ész és az értelem, mint sajátosan egzisztenciális tudás, egyben „ös-kíváncsiság”, egyszerre irányul az igazság és önmagunk megismerésére.

résére. K. Rahner definíciója jut az eszünkbe: „*az ember a létre kérdez, az ember maga is, mint létkérdés létezik*”. Ám a hit az a horizont, amelyen ez a legalapvetőbb kérdés, a létkérdés egyáltalában feltehető. A modern gondolkodás éppen erről feledkezett meg, amikor a hitre való bátor ráhagyatkozás helyébe az ész mindenhatóságának — „*az ember eredendően elegendő önmaga számára*” — gondolatát állította. A modern szellemi élet tényei ugyanakkor azt bizonyítják, amit a keresztény hittudós is joggal feltételez: a hit támasza nélkül az ész elveszíti valódi hivatását. Az a „*tiszta ész*”, amelyet a felvilágosodás kora óta a filozófiai irányzatok zöme zsinórmértékének tekintett, arra volt elegendő, hogy a szellem magaslatára való látszólagos felemelkedés után visszahulljon az intellektuális kiúttalanság állapotába, amely — jobb megoldás hiányában — azzal vigasztalja magát, hogy „*nincs igazság*”.

A filozófia tekintélye

Az ős-kíváncsiság, ez a világ valamennyi kultúrájában megtehető „*implicit filozófia*”, „*olyan alaptudás-anyag, amelyben az emberiség szellemi örökségének egy válfaját láthatjuk*” (4). Mindez annak elismerését jelenti, hogy az ész és vele a bölcsélet nem szorul a hit vagy a teológiai tudás legitimációjára, hanem mint „*recta ratio*”, közvetlenül a teremtő és magát az emberi észnek is megmutató Isterből fakad. Lagalább implicit módon rá, mint végső Igazságra, Valóságra irányult a klasszikus filozófiai megértés minden törekvése. Az ész ezen az úton találkozhatott az ezen Igazság belső, mélyebb misztériumát befogadni akaró hittel. II. János Pál értelmezésében a filozófia nem „*ancilla theologiae*”, nem pusztán „*szolgálója*” a hittudománynak, hanem az igazság keresésének autonóm és alkalmas útja. Ez a látszólag idilli helyzet azonban a Szentatya értékelése szerint az utóbbi időszakban, a modern filozófiák korában megváltozott. Az az önmagában csodálatos lehetőség, hogy a modern bölcsélet minden korábbinál határozottabban fordult az antropológiai szemlélet, az ember megértése felé, az objektív igazság kereséséről való lemondáshoz vezetett.

Az újkori gondolkodás

Nevek nélkül ugyan, de a pápai fejtegetés szövegében könnyen felismerhetjük az újkori gondolkodás Descartes utáni fordulatát, majd Kant kritikai és antropológiai felfogását. Amikor a szöveg „*létfeljejtésről*” beszél, a heideggeri párhuzamok egészen nyilvánvalóak, az agnoszticizmus, a relativizmus és az általános szkepticizmus emlegetése pedig a pozitívizmusra, az életfilozófiákra, az analitikus és hermeneutikai irányzatokra vagy az egész „*posztmodern*” világára érthető. Mindent egybevetve az ész, a filozófia modern világa II. János Pál szerint válságos állapotban van. Ez arra inti a hitletéteményt őrző egyházat, hogy az Igazság alapjainak felmutatásával segítse, bátorítsa a filozófiai elméletalkotás önmagára találását. A legújabb szakadás, amely a hit és az ész világát elválasztja egymástól, mindkettőnek kárára van: mivel a böl-

cseletnek „*vissza kell szereznie eredeti rendeltetését*” (6) és a szilárd hit sem nélkülözheti az értelmi alapokat.

Intellectus fidei

Hit és ész viszonyának újrafogalmazásakor II. János Pál az *intellectus fidei*-nek, a hittartalom megértésének hagyományához, a Jézus misztériumában feltáruló isteni kinyilatkoztatáshoz és az ezt értelmező hagyományhoz kanyarodik vissza. A hit és az ész általi megismerés két autonóm megismerési rend: az analitikus ész „elfogad”, az elkötelező hit pedig „befogad”. E két megértési mód Krisztus megtestesülése révén belép a reális idő, a történelem dimenziójába. Ám itt is megmarad a két szféra autonómiája: a hit mint elkötelező személyes döntés megalapozza és szabadságára ébreszti ugyan „*az értelem és akarat szellemi természetét*”, de sem helyettesíteni, sem önmagában igazolni nem képes azt. Ám ha — amint világunkban tapasztaljuk — az ész ezek után a Lét és az Igazság elvetésében vagy értékük relativizálásában látja a maga szabadságát, és éppen az Ész nevében a hit és Isten ellen dönt, akkor a valódi szabadság helyett a szolgaságot választja. Történik mindez azért, mert a Szentatya értelmezésében az Ész szabadsága maga a Hit, amely ebben az esetben nem más, mint az ész használatára képes emberi lény létének és megismerő tevékenységének transzcendens, az Igazságra mutató dimenziója.

Az enciklika szellemi környezete

Ezen a ponton a körlevél a régiek közül nem annyira Szent Tamásra, mint inkább Szent Ágostonra és Canterburyi Szent Anzelmre hivatkozik. Kézenfekvő arra gondolnunk: a Szentatya hit és ész viszonyában nagy fontosságot tulajdonít *az ész hit által dinamizált természetének*, erről pedig Ágoston, de különösen Szent Anzelm írt máig megkapó világossággal. Azonban legalább ennyire elfogadható az a nézet is, hogy II. János Pál, aki — Szent Tamás iránti minden nagyrabecsülése mellett — nem neotomista szellemű gondolkodó, éppen a skolasztikus gondolkodás klasszikus formájának ellensúlyozására Ágostonhoz, Anzelmhez — vagy a későbbi szövegben hivatkozott nem neotomista gondolkodókhoz fordul, sőt magának Tamásnak a rendszerét is saját antropológiai és perszonális szemlélete szellemében értelmezi és méltatja.

A szöveg talán ezért szól nagy megbecsüléssel a keleti gondolkodás nagy metafizikai teljesítményeiről, a modern ortodox szellemiség képviselői közül pedig — római dokumentumban ez példa nélkül való — *Szolovjov, Florenszkij, Csaadajev és Lossky* nevét külön is említi. Az újkori nyugati keresztény gondolkodás név szerint említett nagyjainak a sorában is találunk érdekességeket: *J. H. Newman* és *A. Rosmini* a maga idejében olyan erősen spirituális „nyílt” irányzatok képviselője volt, amelyek alighanem közel állnak a Szentatya gondolkodásához. A modern katolicizmus nyílt törekvéseit a fenomenológus *E. Stein* képviseli a névsorban, a neotomisták közül viszont csak *J. Maritain* és *E. Gilson* szerepel. A transzcendentális neotomizmus irányzatára, az „új metafizikára” vagy a Rahner/Lotz-féle antropológiára viszont utalás sem törté-

nik. Mindezt persze elhamarkodott volna értékítéletnek tekinteni, ám jelzés-értéke kétségtelenül van: köztudott, hogy II. János Pál — és vélhetően munkatársai — közelebb állnak a *théologie nouvelle*, a fenomenológia, a perszonalizmus vagy *H. U. von Balthasar* szemléletéhez, mint a régi vagy újabb neotomizmushoz. Az enciklika gondolatmenetének lényeges pontjain pedig — nevének említése nélkül — a francia *M. Blondel* 1890 után kidolgozott akarat- és cselekvésfilozófiájának motívumaira ismerhetünk.

Hit és ész termékeny kapcsolatának feltárásában a körlevél első gondolati lépésként a Szentírás bizonyosságát idézi. Így a Teremtés könyvének vagy az ószövetségi bölcsességi irodalomnak az egzegézise alapozza meg a Szentatya azon elemzését, amely a páli levelekben jut el a „kereszt bölcsességének”, mint az igazságot megismerni akaró emberi törekvésnek a méltatásához. Erre mintegy definícióként adódik II. János Pál következtetése: „Az embert tehát igazságkereső lényként lehet meghatározni”, aki kérdései szakadatlan sorával faggatja a valóságot, de tudja azt is, hogy az általa kutatott igazságoknak fajtái és fokozatai vannak. Ebben a kereső folyamatban találkozott a keresztény hit a filozófiával, annak görög-hellenisztikus változatával, hogy a rákövetkező évezredben a patrisztika és a skolasztika gondolkodói a találkozás tényéből kibontakoztassák hit és ész összhangját. Az újkori gondolkodás viszont igyekezett a bölcsélet „függetlenségét” kivívni, nem csupán e két megismerési módot szakítva el egymástól, de magának az észnek rendeltetészerű használatát is kockára téve.

A Szentatya ismét kimondja azt a fontos megállapítást, amelyet már a II. Vatikáni zsinat is állított: az egyháznak nincs saját filozófiája és nem is ismer olyan bölcséleti rendszert, amelyet egyedülként, saját tekintélyével kanonizálni akarna. Van azonban biztos véleménye azokról a kritériumokról, amelyeket egy bölcséleti rendszernek teljesítenie kell, ha összhangban akar lenni az egyház hitével, vagy legalább nem akar kizáró ellentétbe kerülni azzal. Az egyház ítéletének minden korban az volt a szerepe, hogy az egyes gondolatrendszereket szembesítse önmagukkal, a modern időkben azonban, amikor a bölcsélet „rendeltetésvesztése” már-már meghatározóvá lett, kiegészül ez azzal a kötelességgel is, hogy figyelmeztessen a „létről” és az „igazságról” való megfélelmezés veszedelmeire. Ebbe a folyamatba illeszti a Szentatya nem csupán az I. Vatikáni zsinat döntéseit, de a túlzott racionalizmus, a tradicionalizmus, az ontologizmus és a modernizmus veszélyeire és kockázataira rávilágító figyelmeztetéseket vagy az evolucionizmus és az egzisztencializmus bizonyos gondolatainak az elmarasztalását is, amelyet korábban XII. Piusz pápa a *Humani generis* körlevélben fogalmazott meg.

A külvilág kihívásai vagy a katolikus gondolkodás úttévesztései a korábbiakban II. János Pál megítélése szerint esetiek voltak, az utóbbi évtizedekben viszont „már-már valamiféle közszellemmé

álltak össze" (55). Példa gyanánt „a metafizika halálát” említi a pápai szöveg, amiből mi persze némi bátorsággal már nem csupán Wittgenstein vagy Sartre elméleteire, de a „forradalomteológiákra”, H. Küng parttalan etikai univerzalizmusára vagy E. Drewermann „pszichoanalitikus teológiájára” is gondolhatunk. De valljuk meg: világunktól nem idegen az a Szentatya által tárgyalt fideizmus sem, amely egyfajta „vallási ébredés” jelszava mögött az ész világától elszakított hit újkeletű tragédiáját illusztrálja.

Mai feladatok

Az így előállott helyzet a *Fides et ratio* szerint számos feladatot ró nem csupán a bölcselet, de a teológia művelőire is. Meg kell tanulniok azt, hogy miként meríthetnek az egyetemes kultúra azon értékeiből, amelyeket az inkulturáció közvetít a mai nyugati ember számára. E folyamatban van értelme és jelentősége a „keresztény filozófia” kifejezés újraértelmezésének. A keresztény bölcselet döntő ismerve a hit és ész közötti összhang, annak a belátásnak a jegyében, hogy „a kinyilatkoztatás a maga tartalmaival soha nem lesz képes elfojtani az értelmet, sem annak eredményeit, sem legitim autonómiáját: az értelemnek viszont a maga részéről soha nem szabad elveszítenie azt a képességét, hogy kérdezhető legyen és hogy kérdezzen, bár tudatában van, hogy nem képes abszolút és kizárólagos érvényre emelkedni” (78).

A Szentatya ezután a valódi metafizika és az antropológia összeférhetőségéről, sőt szintéziséről beszél. A mai bölcseletet érintő bírálatának és a kívánatos jövőt felcsillantó prognózisának ez az az eleme, amelyben a keresztény és a nem keresztény bölcselet mai felelős művelői is egyetérthetnek. A metafizikát elutasító filozófia nemcsak a kinyilatkoztatás megértésének közvetítésére alkalmatlan —, hanem már önmagában, a hit-feltétel közbejötté nélkül sem filozófia többé.

„Nem-filozófiák”

Talán erős volna azt feltételeznünk, hogy a körlevél következő szakaszai éppen ezeknek a nem-filozófiáknak a leírását adják, ám annyi azért nyilvánvaló, hogy a Szentatya által itt felsorakoztatott szellemi magatartásmódok inkább válságtünetei, semmint eredményei a modern bölcseletnek. Közülük az eklekticizmus és a historicizmus inkább szellemi magatartás, mint valóságos irányzat, a modernizmus kifejezésnek a mindenkori konformizmusra való kiterjesztése viszont — alighanem — túl tág teret hagy az értelmezői képzetnek. Sokkal világosabb a pozitívizmus, a szcientizmus és a pragmatizmus esete, hiszen itt irányzatokként is megfogalmazott rendszerekről van szó, amelyek valóban nem illeszthetők sem hit és ész harmonikus kapcsolatához, sem a bölcselet hagyományosan definiált fogalmához. A válságot leíró szakasz végső következtetése, amely szinte már a *Sollicitudo rei socialis* „bűn struktúrái” gondolatmenetére emlékeztet, minden kommentár nélkül avat be világunk titkába: „...továbbra is igaz, hogy egyfajta pozitívista szellemi kaszt folytatja annak az illúzióknak az elhínté-

sét, miszerint az ember, hála a természettudományos és technikai vívmányoknak, demiurgoszként képes egyedül is eljutni oda, hogy biztosítsa a teljes uralmat sorsa felett." (91).

A hit és ész harmóniájával mit sem törődő emberi elme számára, akár a pőre hit, akár a magányos értelem oldalán áll, elegendő annak a bizonyossága, hogy „az ember mindent megtehet”. A *Fides et ratio* — de általában is II. János Pál gondolkodói radikalizmusa — éppen ennek a közkeletű gondolatnak a veszedelmére figyelmeztet: arra a szellemi felelősségre, amely az igazság tagadása, netán „redukcionista” vagy „dedukcionista” értelmezése ellenében arra az egyszerű tényre szeretné ráirányítani minden felelősen gondolkodó ember figyelmét, hogy ebből „az ember mindent megtehet” gondolatból vagy a tudatos hit és a hívő tudás felé nyílik út, vagy a rezignált beletörődés felé, hogy „akkor vele is minden megtehető”.